Messaġġ mill-Għaqda Storika u Kulturali

Raymond Montebello

Mixja mal-istorja max-xatt tal-Marsa

Qabel xejn nixtieq nagħmel korrezzjoni żgħira li setgħet għamlet differenza kbira fit-titlu tal-artiklu li deher fil-ħarġa tal-ktieb tal-Banda Trinità Qaddisa tal-festa tas-sena l-oħra 2012, fejn it-titlu kellu jkun - IL-MARSA, SANTWARJU TA' QDUMIJA.

L-istorja tkompli, kif dejjem insostnu, li minħabba li l-Marsa tat kontribut fl-istorja bħala port, l-evidenza ta' fdalijiet jixhdu dan bis-sejbiet li komplew jinstabu speċjalment lejn ix-xatt. Minn dawn l-aħħar sejbiet li nstabu l-Menqa, issa nistgħu nieħdu stampa aktar ċara u wiesgħa tal-attività tal-Marsa bħala port. Sakemm jibqgħu jinstabu aktar fdalijiet lejn dawn l-inħawi, li għad irid isir aktar studju profond fuqhom, aħna, bħala Għaqda ser nibqgħu nieħdu ħsieb u nħarsu l-wirt tagħna tal-Marsa.

Din id-darba tajjeb li flimkien nagħmlu mixja tul ix-xatt kollu tal-Marsa u naraw fejn seta' kien hemm xi fdalijiet mill-imgħoddi, ta' kull epoka u żmien differenti. Jingħad x'jingħad, il-periferija tal-Marsa bħala port, tibda mix-Xatt ta' Pinto sa Ras Ħanżir. Li ġara hu li minħabba li l-konfini tal-ibliet u l-irħula bdew jinbidlu bil-liġijiet tal-Kunsilli Lokali u minħabba li ċertu xogħol konness mal-Port il-Kbir kellhom jieħdu rwol ieħor, sar dak li sar u l-imħażen ta' Pinto saru Valletta Waterfront imma ġew jagħmlu mal-Furjana waqt li Ras Ħanżir ġie inkorporat ma' Raħal Ġdid - Casal Paola. Dan minħabba l-baċir tal-Malta Shipbuilding li qata' kull komunikazzjoni tul ix-xatt u ġie iżolat mill-kumplament tal-mollijiet fil-Marsa. Kif konna qegħdin ngħidu, l-imħażen ta' Pinto mibnija fuq ix-xatt tal-Marsa bi ħdax-il maħżen u biswithom Knisja ddedikata lill-Ħarba lejn l-Eġittu, inbnew fi żmien il-Granmastru li jġibu ismu, Manoel Pinto (1741-1773).

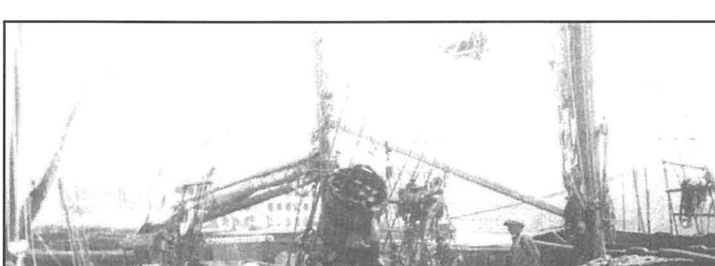

Faħħama jħottu l-faħam

ikompli f'paġna 75

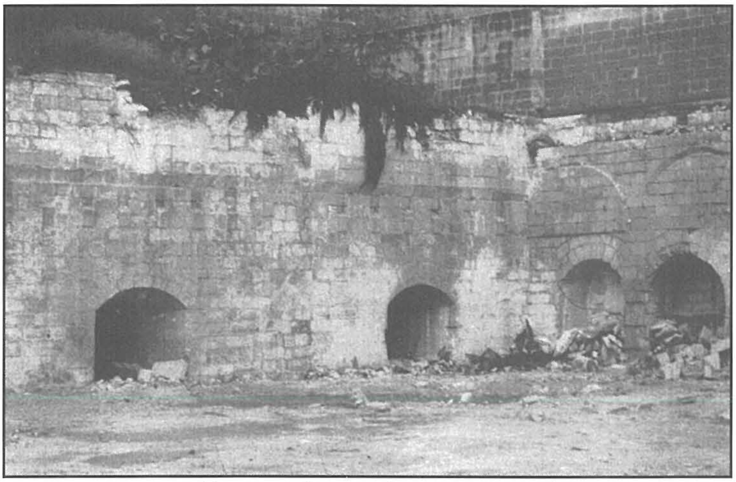

Kalkara tal-ġir ta' żmien l-Ordni

Skont mappa antika nsibu li biswit l-istess imħażen, lejn in-naħa ta' Moll iċ-Ċangaturi, taħt it-truf tas-swar tal-Furjana, li jiġi quddiem fejn illum hemm l-ex Sea Malta, kienet teżisti kalkara tal-ġir bi fran ġo fiha. Fi żmien il-Kavallieri kien hawn bosta kalkari tal-ġir u din tal-Marsa kienet waħda minnhom, fejn l-ewwel kien jitfarrak għadd ta' ġebel u mbagħad kien jiġi mitfugħ fil-fran, wara jxarrbuh, jinfaqa' u jsir ġir. It-taħlita tal-ġir maħdum f'Malta kien ta' materjal tajjeb ħafna u magħruf minn għadd ta' periti barranin kommissjonati mill-Ordni. Illum dawn il-fran ġew mgħottija bi blokka bini modern. Fl-istess post fejn kien hemm il-kalkara tal-ġir, wara ħafna snin, kienet teżisti wkoll fabbrika tal-kunserva. Kif nafu, fis-sena 2012, lejn il-menqa kien instab għadd ta' għadam uman u skoprew li kien ċimiterju Musulman ta' żmien il-Kavallieri. Fl-istess lok, lejn tmiem l-istess sena, kellna sejba oħra tant interessanti meta ftit 'il fuq mis-sejba tal-għadam uman instabu fdalijiet ta' binjiet Rumani flimkien ma' ġiebja u għadd ta' fuħħar u ċaqquf tal-istess epoka.

Fl-istess post, lura għas-sena 1975, waqt it-tlugħ tal-imħażen tad-dgħajjes tar-regatta tal-Marsa, kien instab baċir żgħir mirdum bit-terrapien li seta' kien ta' żmien il-Kavallieri. Illum minflok l-imħażen tar-regatta nsibu l-binja tal-MEPA. Minn fuq il-menqa tħares lejn Bieb il-Bombi l-Maltin, b'reżistenza kontra l-ħakma Franċiża tal-1798, kienu waqqfu batterija biex tostakola lit-truppi Franċiżi mill-Furjana. Din il-batterija kienet tat sehem qawwi kontra l-qawwiet Franċiżi waqt l-imblokk.

Mill-menqa nmorru lejn il-Moll tal-Ħatab fejn min jaf kemm fl-imgħoddi ra serbut ta' ħaddiema wara xulxin telgħin u neżlin fuq il-braken għall-faħam jew għal xi merkanzija oħra. Minn hawn induru lejn Moll il-Braken fejn mat-tarf naraw għadd ta' tined tal-patata li jibqgħu sejrin lejn id-dwana l-antika u bil-bini ta' Mifsud Veranda. Biswit it-tined tal-patata, fl-1998, eżatt f'nofs it-triq jew ma' Moll il-Pont, kienu nstabu fdalijiet tal-epoka Biżantina u wkoll fuq strutturi Rumani. F'dawn is-sejbiet hekk interessanti ta' fdal Biżantin instab li aktarx setgħet kienet fdal ta' knisja għaliex instab ossarju bi fdal ta' għadam uman. Wara li ġew studjati dawn reġgħu ġew mirduma.

ikompli f'paġna 78

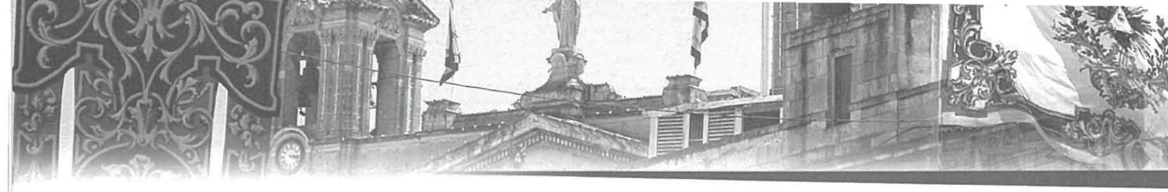

Mill-istess post, imma din id-darba nħarsu 'l fuq, illum naraw iċ-ċmieni tal-Power Station, liema bini ħa post fejn xi darba kienet teżisti l-Villa ta' Ġan Franġisk Abela (l-ewwel storjografiku Malti) u l-ewwel mużew fuq l-istorja tagħna bi fdalijiet antiki li kien jiġbor. Fuq l-istess lok ir-Rumani kienu bnew kumpless ta' mħażen li tagħrif fuqhom kien tajhulna l-Markiż Barbaro fl-1785. Dawn il-fdalijiet kienu nstabu fi żmien il-Granmastru Pinto. Fuq din l-għolja msejħa Tal-Ġiżwiti kienu nstabu għadd ta' fdalijiet ta' oqbra u xi katakombi li kollha ġew miknusa bil-mixja tal-progress.

Bosta sejbiet f'dawn l-inħawi qatt ma ġew irrekordjati skont ir-rapport annwali tal-Mużew Nazzjonali ta' Malta tal-1960. Anki fuq il-Promontorju, fl-1798, il-Maltin kienu waqqfu batterija msejħa Tal-Ġiżwiti biex ixxekkel kull manuvra li l-Franċiżi setgħu jagħmlu bix-xwieni tagħhom fil-Port il-Kbir. Fuq l-istess pożizzjoni u għall-istess għan, jiġifieri ta' difiża, fl-aħħar assedju ta' Malta, dak tal-aħħar Gwerra Dinjija tal-1940-45, kienet twaqqfet batterija msejħa Ta' Ċejlu li kienet tat sehem qawwi u ddefendiet il-Port il-Kbir mill-attakki tal-ajruplani tal-għadu.

Illum meta nduru mad-dwana l-antika li kienet tissejjaħ Tal-Università jkollna nieqfu biex immoru lejn Moll il-Knisja għaliex illum hemm jagħmel mal-Power Station. Dari dawn l-inħawi kien abitati b'familji li xogħolhom kien konness max-xatt, flimkien ma' għadd ta' mħażen u knisja ddedikata lill-Madonna tal-Grazzji jew kif inhi magħrufa minna l-Marsin; Ta' Ċejlu, mibnija minn negozjant Giuseppe Zammit fl-1870. Kienet ukoll teżisti għassa tal-pulizija tal-Port u biswit din l-għassa kien hemm statwa tal-Madonna li llum qiegħda fil-parapett tal-istess knisja.

Sejba oħra interessanti saret fis-sena 2004 fejn illum hemm iċ-Ċentru Miftuħ għar-refuġjati f'Xatt il-Mollijiet. Minħabba l-ilma tax-xita u minħabba l-għargħar, ġie mwessa' kanal min-naħa ta' ġewwa taċ-Ċentru. Waqt it-tħammil instab għadd ta' ġebel kbir imdaqqas li jindika li seta' kien parti minn baċir u moll ta' żmien ir-Rumani. Fl-istess post fl-1904, waqt ix-xogħol li kien tiela' għall-bini tad-Depo tat-Tramm, kien instab ġibjun imdaqqas bil-qiegħ iċċangjat u msaqqaf fuq tliet arkati. B'hekk jagħtina x'nifhmu li dan il-baċir jew moll seta' kien utilizzat u komplut bħala port. Ma ninsewx ukoll li 'l ġewwa minn dan il-lok kien kollu baħar li kien jibqa' sejjer sal-bidu ta' Ħal Qormi. F'din id-daħla, l-evidenzi u l-fdalijiet li nstabu juruna li anki l-ġewwieni tal-Marsa kien attrezzat bħala lqugħ tal-qxur tal-baħar. Skont l-istoriku Ġan Franġisk Abela lejn dawn l-inħawi kien jeżisti ċimiterju Grieg.

Ma nistgħux ma nsemmux fejn tidħol l-istorja tal-Marsa, il-mewt tal-ewwel Granmastru tal-Ordni ta' San Ġwann, Philippe Villiers de l'Isle Adam. Però wieħed ta' min jgħid li, fuq deskrizzjoni li nsibu, il-baħar tal-Port kien jasal fejn illum hemm il-Marsa Sports Ground. Meta miet il-Granmastru L'Isle Adam, fit-23 ta' Awwissu 1534, il-ġisem tiegħu ttieħed mill-kunvent ta' Santa Marija ta' Ġesù fir-Rabat fejn miet lejn il-Birgu. Peress li kien wasal il-lejl ġie mqiegħed għal-lejl fil-Kappella ta' Ċeppuna ddedikata lil Marija Assunta. L-għada minn hemm, jgħidulna d-dokumenti, ġie meħud u mgħobbi fuq barkun biex jibqa' sejjer

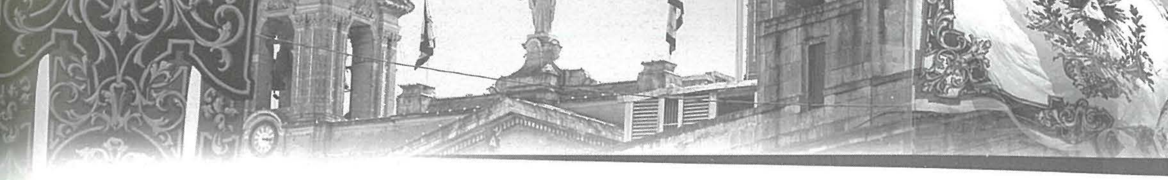

Waqt tħammil fiċ-Ċentru tar-refuġjati nkixfu żewġ ħaġriet kbar tal-Mall jew Baċir Ruman

lejn il-Birgu. Għalhekk lura sa dak iż-żmien żgur li kien hemm il-baħar. Dawn biż-żmien saru għadajjar li nsaddu u f'xi waqtiet kienu ta' dannu għal saħħet il-bniedem minħabba li n-nemus li kien joqgħod fuq l-ilma qiegħed beda jġib il-mard.

Fost dokumenti nsibu li Ħal Qormi kellu jimtela b'għadd ta' fran ħalli d-duħħan itaffi l-konsegwenza u, min-naħa l-oħra, Raħal Ġdid li bena l-Granmastru Antoine de Paule, beda jipprova joktor bil-popolazzjoni għax in-nies sabitha bi tqila li tgħix f'dan il-post minħabba l-malarja li beda jikkawża dan l-ilma. Maż-żmien beda jiġi mwitti sakemm fl-1865 bl-ordni tal-Gvernatur Le Merchant dawn l-inħawi ġew imwittija għall-proġett ambizzjuż ta' dak iż-żmien tal-Portu Novu. Lejn l-aħħar tas-Seklu 19 il-Gvern kolonjali Ingliż kien irreklama l-art kollha msemmija biex is-servizzi Ingliżi f'Malta jkollhom post ta' rikreazzjoni u sports, fosthom żwiemel, *polo*, futbol, *cricket* u *rugby*. B'hekk bdiet tissejjaħ *Il-Marsa tal-Ingliżi*.

Ma ninsewx li bit-tajjeb u l-ħażin ta' dawn il-proġetti kollha li semmejna nqerdu għadd ta' fdalijiet u dawn jissemmew f'diversi rapporti minn nies maħtura mill-gvern ta' dawk iż-żminijiet, għax kif ngħidu, "IL-PROGRESS IĠIB IR-RIGRESS". Illum bosta minn dawn il-postijiet li semmejt fil-mixja tagħna matul ix-xatt ma fadal kważi xejn ħlief miktubin fuq il-kotba. Għalhekk huwa importanti ħafna li dak li jinstab nuruh id-dawl, narawh u mmissuh u mhux biss naqrawh fil-kotba tal-istorja.